

تحول گفتمان

مجمع روحانیون مبارز

در جامعه پسا انقلابی ایران

دکتر سعیده امینی

32256

امینی، سعیده، [دکتر] ۱۳۶۰، تحول گفتمان مجمع روحانیون مبارز در جامعه پساانقلابی ایران، تهران، کویر، ۱۳۹۷.

ISBN: 978-964-214-171-5

۴۰۰ ص.؛ ۱۴/۲۱×۵/۵ س.م.

فیبا، نمایه.

کتاب حاضر در اصل پایان نامه‌ی نویسنده در مقطع دکتری در دانشگاه علامه طباطبایی است.

مجموع روحان مبارز - حزب‌های سیاسی - ایران - تاریخ - قرن ۱۴.

ایران - تاریخ - جمهوری اسلامی - ۱۳۵۸ - جناح‌های سیاسی.

۹۵۵/۰۸۴۰۴۵۲

۱ جلد ۱۶۶۱/۷/۳ DSR

شماره کتابخانه ملی ۴۹۵۸۷

www.ketaboo.ir

مجموعه روحانیون مبارز در جامعه پسا انقلابی ایران

ISBN: 978-964-214-171-5

تحول گفتمان

مجموعه روحانیون مبارز در جامعه پسا انقلابی ایران

مجموعه روحانیون مبارز در جامعه پسا انقلابی ایران

۹۵۵/۰۱۲۰۴۵۷

مجموعه روحانیون مبارز در جامعه پسا انقلابی ایران

روانپیدا و همکاران

انتشارات کویر

تحول گفتمان مجمع روحانیون مبارز در جامعه پسا انقلابی ایران

دکتر سعیده امینی

• طراح جلد: سعید زاشکانی • امور فنی و صفحه‌آرایی: انتشارات کویر، نسرين قدرتی

• چاپ و صحافی: سپیدان تهران • شمارگان: ۶۰۰ • چاپ اول: ۱۳۹۷

• شابک: 978-964-214-171-5 • قیمت: ۳۴۰۰۰ تومان

Email: kavirbook@gmail.com

• نشانی: تهران، کریم خان زند، ابتدای قائم مقام فراهانی، کوی یکم، شماره ۲۰، ساختمان کویر

• کد پستی: ۱۵۸۵۹۱۴۹۱۳ • تلفن: ۹. ۸۸۳۰۱۹۹۲ و ۸۸۳۴۲۶۹۸ • نماینده: ۸۸۳۴۲۶۹۷

فهرست

۱	مقدمه
۷	بخش اول: روش‌های نظری و روش مطالعه
۹	فصل اول: زمینه‌های نظری تحلیل گفتمان لاکلاو و موفه
۲۰	ساختارگرایی
۲	لویی آلتوسر
۵	ژاک لاکان
۲۰	پساساختارگرایی
۲۱	میشل فوکو
۲۰	ژاک دریدا
۵	فردینان سوسور
۲۸	پسامارکسیسم
۲۹	آنتونیو گرامشی
۲۲	اسلاوی ژیزک
۲۷	پسامدرنیسم
۳۰	ژان فرانسوا لیوتار
۳۴	ریچارد رورتی

۷۱	فصل دوم: تحلیل گفتمان لاکلاو و موفه
۷۲	ایدئولوژی و گفتمان
۷۸	دال و مدلول
۸۷	منطق تفاوت و زنجیره هم‌ارزی
۹۰	خوسومت و دگرسازی
۹۶	هژمونی
۱۰۰	مفصل‌بنایی، موقعت‌ساختاری و موقعیت‌سوزهای
۱۰۴	سیاست، امر سیاسی و ادراک اجتماعی
۱۰۷	قابلیت اعتبار و قابلیت دسترسی
۱۱۰	خلاصه فصل اول و دوم
۱۲۵	فصل سوم: روش مطالعه
۱۲۷	روش تحلیل گفتمان انتقادی
۱۳۴	پیوند تحلیل گفتمان فرکلاف، لاکلاو و موفه
۱۴۳	بخش دوم: توصیف و تبیین گفتمان مجمع روحانیون مبارز
۱۴۵	فصل چهارم: توصیف تحول گفتمان مجمع روحانیون مبارز
۱۴۵	آرایش سیاسی نیروهای پس از انقلاب اسلامی
۱۵۲	اختلاف مواضع نیروهای اسلام‌گرا و شکل‌گیری مجمع روحانیون
۱۸۵	زمینه‌های سکوت سیاسی مجمع روحانیون مبارز
۱۸۸	برگزاری انتخابات ششم ریاست جمهوری
۱۹۸	بازگشت مجدد مجمع روحانیون مبارز به عرصه سیاست

۳۴	عوامل سخت افزاری
۳۴	افزایش جمعیت
۳۵	افزایش سواد
۳۶	گسترش شهرنشینی
۳۹	تحولات اقتصادی
۲۴۵	عوامل نرم افزاری
۲۴۵	تحولات سیاسی
۲۴۵	امام خمینی و اقتدار کاریزماتیک
۲۴۸	گذار از مدار کاریزماتیک به اقتدار عقلانی - قانونی
۲۵۰	تحولات روشنفکری دینی
۲۵۱	قرائت آیدو و ژید، اردو
۲۵۷	گسترش وسایل ارتباطی
۲۵۹	تداوم موج دموکراتیزاسیون در جهان
۲۶۳	فصل ششم: جمع بندی و نتیجه گیری
۲۶۳	جمع بندی توصیف تحول گفتمان مجمع روحانیون مبارز
۲۸۱	جمع بندی تبیین تحول گفتمان مجمع روحانیون مبارز
۲۸۸	نتیجه گیری
۲۹۳	منابع
۳۰۸	ضمائم
۳۹۸	نمایه

مقدمه

نیروه‌های سیاسی در جامعه‌ی طالبه‌داران تحولات سیاسی آن جامعه‌اند و با قرار گرفتن در راس نیروهای اجتماعی ته‌انایی هدایت و رهبری جامعه را نیز دارند. لذا نیروهای سیاسی در هرم قدرت در تحولات اجتماعی نقش تعیین‌کننده‌ای دارند. این نیروها با کمک نیروهای فکری فضاء گفتمانی حاکم بر جامعه را شکل داده و با هدایت سیاسی و ایدئولوژیکی خود سرنوشت جامعه را رقم می‌زنند.

این نیروها از افرادی تشکیل می‌شوند که از نظر لایق سیاسی دارای وجوه همسانی هستند و بر روی زندگی سیاسی اثر می‌گذرانند. و ما کن است به شیوه‌ای مستقیم قدرت سیاسی را به دست گرفته، یا به شیوه‌های غیرمستقیم در آن نفوذ کنند. نیروهای سیاسی همانطور که منشاء تحول هستند، تحول‌پذیر نیز می‌باشند. بنابراین هر عنصر اجتماعی از قاعده تغییر، تبدیل و تحول مستثنی نیستند.

این نیروها عمدتاً حول شکافها، تعارضات اجتماعی، آموزه‌ها، ایده‌ها و شعارهای مشترک تکوین می‌یابند و نوعی احساس آگاهی و هویت مشترک میان آنان شکل می‌گیرد. مجموعه این آموزه‌ها، اظهارات یا مطالب بیان شده، گزاره‌ها، کلمات و عبارات مورد استفاده که در بسترهای زمانی و مکانی مشخص و در جهت اهداف از پیش تعیین شده توسط یک نیروی سیاسی به کار گرفته می‌شود، گفتمان آن گروه را شکل می‌دهد.

گفتمان‌ها در خلاء شکل نمی‌گیرند بلکه در بستر جامعه و در ارتباط با شرایط اجتماعی - سیاسی تولید می‌شوند، در تعامل با یکدیگر و در پیوند با شرایط اجتماعی و سیاسی، داخلی و خارجی قابل فهم و تفسیرند.

گفتمان‌ها با توجه به موقعیت، جایگاه و شان افرادی که از آنها صحبت می‌کنند یا می‌نویسند و کسانی که مخاطب آنها هستند فرق می‌کنند. بنابراین زمینه و بستر گفتمان‌ها جریانی همگن، واحد و یکدست نیست. گفتمان‌ها نه تنها آنچه که تحت شرایط اجتماعی و فرهنگی متنوع بیان می‌گردد را قاعده‌مند می‌سازند بلکه مشخص می‌کنند که چه کسی، چه زمانی و در چه مکانی می‌تواند سخن بگوید.

گفتمان‌ها، عبگان و قدرت‌های حاکم رسمی جامعه قادرند تا بسیاری از نابرابری‌ها، موانع یا طبیعی جلوه دهند و در جهت جلب رضایت و پذیرش کسانی عمل کنند که قدرت بر آنان اعمال می‌شود. فوکو معتقد بود که گفتمان همیشه ریشه در قدرت و دلالت بر قدرت ندارد، بلکه از جمله نظام‌هایی است که قدرت از طریق آن دست به اعمال می‌چرخد (فوکو، ۱۳۷۴: ۳۲۳). مطالعه تاریخ بسیاری از جوامع و یافتن ریشه تاریخی آنها از چرخش قدرت از طریق گفتمان‌ها حکایت دارد و در این میان جامعه ایران مستثنی نیست.

پس از انقلاب اسلامی در عرصه سیاسی گفتمان جمهوری اسلامی حاکم گشت. این گفتمان حاصل تلاشی برای تلفیق سنت و مدرنیته در عرصه سیاسی است. جمهوری حکومتی است که مبنای مشروعیت حکومت را مردم می‌داند درحالی که در اسلام به عنوان يك مکتب دینی بنیان مأرورات الهی است. هدایت‌گران اصلی این گفتمان نیروهای اسلامی و روحانیون بودند که اسباب اصلی سبب گشت سازماندهی نظری تازه‌ای پیدا کنند. در دوران اولیه انقلاب به دلیل محوریت گفتمان جمهوری اسلامی و شرایط خاص آن دوره، روحانیت شیعه حاکم، از انسجام ایدئولوژیک و سازمانی برخوردار بوده، اما در طی سالهای بعد دچار نوساناتی گردید و گرایش‌هایی از داخل آن سر برآورد. روحانیت در فاصله سالهای ۱۳۶۰ تا ۱۳۶۶ در اوج انسجام خود به سر می‌برد؛ هم وحدت درونی خود را تا حد زیادی حفظ کرده بود و هم توان تضعیف گروه‌های معارض را داشت و هم از توان

بسیج توده‌ای در مقیاسی گسترده برخوردار بود. اما این انسجام در طی سالهای بعد قدری کاهش یافت (بشیریه، ۱۳۸۱: ۱۱۳). به صورتی که همگرایی اولیه سنت و مدرنیته در گفتمان جمهوری اسلامی رو به واگرایی نهاد و نیروهای سیاسی اسلام‌گرا در سال ۶۷-۱۳۶۶ به دو گروه عمده جامعه روحانیت مبارز و مجمع روحانیون مبارز تقسیم شد. جامعه روحانیت مبارز در آستانه انقلاب تشکیل و تا زمانی که حزب جمهوری برپا گردید تحت الشعاع آن قرار داشت. جامعه روحانیت همراه با حزب جمهوری در قبال سایر گروهها مثل مجاهدین خلق و نهضت آزادی ایران قرار داشت. بعد از برکناری بنی صدر از ریاست جمهوری در سال ۱۳۶۰ به تدریج نیروهای داخل نظام به دو دسته تقسیم شده و هر کدام گفتمان خاص خود را شکل داده‌اند که - از سوی واضع سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و بین‌المللی متفاوتی بود. تفاوتها در انقلاب نظایر خصوصاً درباره جمهوریت و اسلامیت نظام سبب شد تا وحدت اولیه در جامعه انقلابی به تکرر گراییده و این تکرر زمینه‌ساز رقابت در عرصه سیاسی شود که در نتیجه این رقابت و پیامدهای آن در عرصه سیاست جابجایی صورت گیرد. به سبب تکرر گراییده و گفتمان سیاسی آن در حاکمیت، نظام معنایی، جهان بینی و میارهای صادق و کذب خاص آن گفتمان تولید و توزیع گردید و این احکام یا کنش‌های گفتمانی آنها در سطح وسیعی از اقشار جامعه نفوذ یافت و به صورت نوشتار و گفتار بارها تکرر و در اثر آن بازتولید شد. از سوی دیگر، گفتمان مقابل که در حاشیه گفتمان حاکم یا در رقابت با آن می‌زیست، در فرصتی دیگر با شکسته شدن هژمونی گفتمان حاکم و تنزل حمایت اجتماعی آن به عرصه آمده و پس از چندی سلطه هژمونیک یافته و گفتمان حاکم پیشین را به حاشیه راند.

اثر حاضر به دنبال بررسی وضعیت، تطورات و تحولات گفتمان مجمع روحانیون مبارز به عنوان یکی از نیروهای سیاسی تاثیرگذار در ربع قرن اخیر ایران بوده است. بر این اساس فصول کتاب طوری تنظیم گردید تا با طرح رویکردها و مباحث نظری در فصل اول و روش مطالعه در فصل سوم در نهایت به دغدغه‌هایی پرداخته شود که اثر حاضر پیرامون آن تکوین یافته است. این دلمشغولی‌ها در قالب سه پرسش

عمده تنظیم شده‌اند؛ مجمع روحانیون مبارز به عنوان یکی از نیروهای سیاسی مهم پس از انقلاب اسلامی ایران و به مثابه یک گفتمان از چه ویژگی‌هایی برخوردار است؟ آیا این گفتمان در جریان افت و خیزهای سیاسی پس از انقلاب اسلامی ایران دچار تحول شده است؟ در فصل چهارم تلاش شد تا با اتکاء به چارچوب مفهومی لاکلاو و موفه و تحلیل گفتمان فرکلاف این سوالات پاسخ داده شوند. در فصل پنجم سعی بر آن بود تا علل وقوع تحول گفتمان مذکور بررسی گردد و این سوال پاسخ برسد که عوامل اثرگذار بر تحول گفتمان مجمع روحانیون مبارز کدامند؟ به طور نیل به این هدف در گام اول متون نوشتاری و مکتوب اعم از بیانیه‌ها و سخنرانیه‌ها و بعضاً روزنامه‌های مربوط به مجمع روحانیون مبارز در فاصله سالهای ۱۳۶۷ تا ۱۳۸۱ در قالب چهار دولت جنگ، سازندگی، اصلاحات و دولت احمدی‌نژاد مورد بررسی قرار گرفتند. دلیل این امر نخست نظم بخشیدن به این برهه از زمان (۶۷-۸۸) و دوم، همگنی موضوع حاضر است. بررسی تحول یک گفتمان سیاسی نیازمند یک بازه زمانی طولانی است تا در پرتو آن بتوان مفصل‌بندی‌های یک گفتمان را در دوره‌های مختلف، بررسی کرد. یکی از مهمترین عرصه‌هایی که گفتمان‌های سیاسی در آن هم‌مونیک می‌شوند، نهادهای اجرایی از جمله قوه مجریه و قوه مقننه است. در بین نهادهای اجرایی، ریاست برجسته‌ترین نقش را دارد لذا تقسیم بندی حاضر با عنایت به دولت‌ها صورت گرفته و مجلس نیز در ذیل دولت مطرح نظر قرار گرفته است. در گام بعدی برای تسهیل تحلیل گفتمان بیانیه‌ها، نخست بیانیه‌های سال‌های ۶۷ تا ۶۹ و ۶۹ تا ۸۵ و ۸۵ تا ۸۸ که تعداد ۱۱۸ بیانیه بودند به طور اجمال مورد مطالعه قرار گرفتند. سپس به شیوه نمونه‌دین قنوتی از میان بیانیه‌ها، مواردی که مربوط به تحولات سیاسی مهم در داخل کشور و تلویحا مبین تحول این گفتمان یا افت و خیزهای آن بودند مورد بررسی قرار گرفتند. نظیر بیانیه‌های مربوط به انتخابات مجلس شورای اسلامی، سالگردهای پیروزی انقلاب، انتخابات ریاست جمهوری و به عنوان نمونه، بیانیه‌های ۱. انتخابات سومین دوره مجلس شورای اسلامی (۶۷/۱/۲۸)؛ ۲. دومین دهه انقلاب اسلامی (۶۷/۱۱/۱۱) در دولت جنگ؛ ۳. یازدهمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی

(۶۸/۱۱/۲۲)؛ ۴. طلوع فجر انقلاب اسلامی (۷۰/۱۱/۸)؛ ۵. انتخابات چهارمین دوره مجلس شورای اسلامی (۷۱/۱/۱۱)؛ ۶. معرفی سید محمد خاتمی به عنوان کاندید ریاست جمهوری (۷۶/۲/۱۶) در دولت سازندگی؛ ۷. سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی (۸۰/۱۱/۲۰) در دولت اصلاحات و ۸. بیست و نهمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی (۸۶/۱۱/۲۴) بیانیه (۸۸/۳/۱۷) بیانیه (۸۸/۴/۲۸) در دولت احمدی نژاد مورد تحلیل قرار گرفتند.

دلیل گزینش بیانیه‌های مذکور به‌ویژه بیانیه‌های سالگرد پیروزی انقلاب این است که این بیانیه‌ها بیش از بقیه افت و خیز و تحول‌گفتمان مجمع را نشان داده‌اند. نکته لایحه‌نگار آن است که با توجه به نوسان فعالیت سیاسی اعضای مجمع در زمان نایب‌رئیس، امکان تقسیم بیانیه‌ها به طور مساوی در دوره‌های مختلف وجود نداشت. به عنوان نمونه زمان انشعاب آنها از جامعه روحانیت در سال ۶۷ بوده که اواخر دولت موسوی است در نتیجه تنها دو بیانیه مناسب در این دوره مورد توجه بوده‌اند و یا در بازه‌های مربوط به دوره اصلاحات و دولت احمدی‌نژاد غالباً بیانیه‌ها به طور واضح آه کار سخن گفته‌اند و خالی از عبارات تلویحی و بیانات استعاری‌اند. براین اساس کشفی نمی‌توان در آنها انجام داد اما از این گروه بیانیه‌ها برای مستند ساختن استنباط‌ها در برداشتها در کار تحلیل بیانیه‌های اصلی استفاده شده است. همچنین جهت آنکه بیانیه‌ها تنها مقداری اطلاعات در خصوص مواضع اقتصادی و سیاسی رفاه‌نگی تامین می‌کردند لذا برای آنکه مطالب از کفایت لازم برای پاسخ به دغدغه‌های مذکور برخوردار باشند، با برخی از اعضای اصلی مجمع روحانیون مبارز حجج‌الاسلام آیت‌الله سید علی اکبر محتشمی‌پور، مجید انصاری، سید عبدالواحد موسوی لاری و برخی اعضا دیگر که از بنیانگذاران اصلی مجمع بوده‌اند و در عالی‌ترین سطوح قوه مجریه و مقننه دارای سمت‌های اجرایی بوده‌اند، مصاحبه‌هایی به عمل آمد. در ضمن مصاحبه‌های صورت گرفته در خصوص میزان اهمیت بیانیه‌های مجمع، اتفاق نظر در خصوص جدی‌تر و پرمحتواتر بودن بیانیه‌های سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی وجود داشته که این امر موید انتخاب بیانیه‌های فوق‌الذکر می‌باشد. در

نهایت فصل ششم کتاب حاضر به جمع بندی و نتیجه گیری توصیف و تبیین تحول گفتمان مجمع روحانیون مبارز اختصاص دارد.

کتاب حاضر برگرفته از رساله دکتری اینجانب در دانشگاه علامه طباطبائی است. لازم می دانم مراتب تشکر و سپاس خود را از استاد محترم جناب آقای دکتر پناهی به سبب دقت کم نظیر و راهگشایشان و استاد ارجمند جناب آقای دکتر خانیکی بویژه در بخش تحلیل گفتمان و پیگیری های بی دریغ ایشان جهت انجام صاحبه ها و مشاوره های ارزشمندشان داشته باشم. همچنین از مدیر فاضل انتشارات کویر جناب آقای محمد جواد مظفر که امکان چاپ این اثر را فراهم کردند و مدیر توانمند انتشارات، سرکار خانم نسرین قدرتی سپاسگزارم.

«سعیده امینی»